

Птуха В. А.,
кандидат філологічних наук, викладач кафедри германських і романських мов
Київського національного лінгвістичного університету

МОТИВАЦІЙНА ОСНОВА НОМІНАЦІЙ ОДЯГУ З НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИМ КОМПОНЕНТОМ СЕМАНТИКИ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Анотація. У статті розглянуто мотиваційну основу номінацій одягу з національно-культурним компонентом семантики в англійській та українській мовах, реконструйовано первісну мотивацію номінацій одягу в обох мовах, а також виявлено їх внутрішні й зовнішні мотиваційні ознаки в зіставлюваних мовах.

Ключові слова: номінації одягу, внутрішня і зовнішня мотивація, семантична транспозиція, словотвір-на деривація.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасна теорія номінації у її взаємозв'язках з когнітивною лінгвістикою і лінгвокультурологією (Д. Алалько, Є. Верещагін, О. Березович, А. Вежбицька) зорієнтована на розкриття тих механізмів мовотворчості, які свого часу ігнорувалися при характеристиці процесів номінування об'єктів навколишньої дійсності, а відтак, не давали змоги об'єктивно розкрити у мовних знаках ті мотиваційні ознаки, що впливали на вибір мовної форми і плану змісту. Насамперед, це стосується тих мовних одиниць, що найбільшою мірою відображають творчу енергію народу, його менталітет, культурний світогляд, побут тощо (А. Барабуля, В. Бойчук, Л. Дробаха, О. Тараненко). Саме такі мовні одиниці дістали назву національно-маркованих (Т. Даренська, В. Жайворонок, А. Мойсієнко, Н. Слухай), які особливо актуалізуються у процесі мовних контактів, впливаючи на успішність міжкультурної комунікації представників різних етнокультур (С. Тер-Мінасова).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чи не найбільшого впливу мовних контактів зазнає побутова лексика загалом і номінації одягу зокрема, які вже неодноразово були в центрі уваги дослідників. В англійській мові номінації одягу аналізували з позицій *словотвірної номінації* (Г. Коваленко), *фреймової семантики* (С. Жаботинська), *невербального семіозису* (М. Barnard), *дискурсивної прагматики* (Г. Кокоза); в українській – за походженням (Г. Войтів), *діалектною стратифікацією* (Г. Гримашевич, Н. Пашкова); у зіставленні: на матеріалі *англійської та російської мов* (Г. Єрмоленко), *англійської та німецької* (Р. Сатарова), *англійської та французької* (С. Шафіков). Проте потребує більш глибокого вивчення питання про розкриття тих мовних і позамовних факторів, які впливали на вибір як форми найменування цих артефактів, так і моделей, за якими утворювалися їх національно-культурні варіанти.

Метою цієї розвідки є реконструкція мотиваційної основи номінацій одягу з національно-культурним компонентом семантики в англійській та українській мовах.

Наукові результати дослідження. Дослідження про-

блематики національно-культурної семантики номінативних одиниць сприяло її трактуванню в широкому та вузькому розумінні. Широке розуміння пов'язане з суміжністю слів-дублетів на позначення національно-маркованої лексики: *безеквівалентна лексика* (С. Верещагін), *реалії, лакуни* (Ю. Сорокін), *фонова лексика* (В. Ощепкова), *культурема* (В. Воробйов), які відображають **зв'язок мовного знака і певної національної культури** і є визначальними для матеріальної і духовної культури народу (В. Кононенко). Вузьке розуміння пов'язане з визначенням *національно-культурного компонента*, який є **елементом семантичної структури слова** (А. Волошина, В. Костомаров, М. Комлев, П. Содомора).

Спираючись і на широке, і на вузьке розуміння національно-маркованої лексики у роботі запропоноване робоче визначення *національно-культурного компонента семантики номінативних одиниць на позначення одягу* – тієї частини значення в їх семантичній структурі, яка через способи семантичної транспозиції, засоби словотвірної деривації та процеси фразеологізації відображає національно-культурні релікти вбрання представників англійської та української спільнот, пов'язані зі звичаями, обрядодіяннями, традиціями, ритуалами і побутом.

Зауважимо й про вплив таких позамовних факторів, як мода, епоха, соціальні й інші події, а також широкі контакти носіїв різних мов на формування лінгвокультурної інформації (О. Березович [1], О. Галинська [10], О. Селіванова [11]), що закладена в семантиці номінацій одягу.

Лінгвістичні процедури виявлення національно-культурного компонента і дотепер становлять одну з найбільш дискусійних проблем у методології номінації [12; 13]. А тому в роботі розроблено комплексну методіку аналізу номінацій одягу з національно-культурним компонентом семантики у двох мовах, яка була спрямована на реконструкцію мотивації образності і символіки цих одиниць.

Загалом *мотивацію* у дослідженні, слідом за Т. Кияком, розуміємо як цілеспрямований процес відображення в лексичній одиниці засобами мови певної ознаки денотату, що входить до корпусу ознак його лексичного значення [13: 103]; а також як вибір ознаки предмета, що стає представником предмета в цілому, за Р. Будаговим [14: 42].

Відтак *мотиваційна ознака*, тобто *мотив номінації* одягу – це семантичний компонент, який є основою називання мовної одиниці (за М. Голевим) [15]. І якщо в його основі лежить зв'язок із реліктами певної національної культури, то цей семантичний компонент виявляється національно-культурним [там же].

Саме **мотиваційна ознака** була обрана за *tertium comparationis*, ступінь вияву якої дав змогу говорити

про спільні закономірності та відмінності у характері національно-маркованої лексики на позначення одягу в зіставлених мовах. Окрім того, спершу було виявлено ступінь прояву внутрішньої мотиваційної ознаки у номінаціях одягу в обох мовах, зокрема у метафоричних, метонімічних найменуваннях одягу та у процесі словотвірної деривації.

За *tertium comparationis* було обрано й зовнішню мотиваційну ознаку при дослідженні вторинних найменувань одягу, утворених унаслідок перенесення назв одягу на предмети інших лексичних сфер, а також фразеологічних номінацій одягу.

Первісну внутрішню мотивацію номінацій одягу вдалося визначити через реконструкцію значення інваріантних лексем *clothes* і *одяг* в етимологічних джерелах обох мов. Online Etymology Dictionary пропонує такі гіпотези: лексема *clothes* (іменник) сягає XVII ст., походить від слова *cloth*, яке спочатку мало значення «духовенство, духовне звання», а вже пізніше почало позначати «тканину, сукно, матеріал», у XIX ст. після додавання флексії *-s* почало позначати «одяг»; пор. д.-англ. (Old English) *clādas*, д.-нім. (Proto-Germanic) **kalithaz*, д.-фризьк. (Old Frisian) *klath*, нід. *kleed*, нім. *Kleid* «предмет одягу» (OED) [16].

Историко-етимологічний словарь М. Маковского дає ширші версії: суто з етимологічного плану поняття «одяг» у багатьох мовах співвідноситься зі словами «гнути» > «закривати, ховати, покривати», «вузол», які в давнину мали магічне значення, символізуючи чаклунство, спілкування з нечистою силою, потойбічним світом, і були як джерелом добра, спасіння, так і зла, смерті. Одяг в язичницькому суспільстві мав макро- і мікрокосмічну символіку, яка втілювала зв'язок верхнього і нижнього світів, життя і смерть, безодню і небо, а також використовувався як предмет жертвопринесення (замість людини) й атрибут сакрального дійства. У зв'язку з цим англ. *cloth* можна співвіднести з рос. *колдовать*. Типологічно пор. лит. *drobe* «одяг», але бретон. *strobinnell* «чаклунство». Оскільки народження дитини вважалося язичниками божественним чудом, цілком імовірним є зв'язок між англ. *cloth* «одяг», англ. *child* «дитина» і рос. *колдовать* (пор. народження дитини в «сорочці»). Одяг, як і дитина, часто приносилися в жертву богам [17: 92–94].

Етимологічний словник української мови у 7 т. дає стислі відомості про імовірне походження лексеми «одяг», пов'язуючи його з результатом контамінації слів *одіж*, *одівати* і [дяга] «щось велике, важке, роздуте», [дяг] «смужка лика» [18 (4: 164)]. Укр. лексема *одіж* пов'язана з рос. *одежа* (поруч з *одежда*, яке запозичене зі старослов'янської мови), пол. *odzież*, заст. *odzieza*, [odziża], болг. *одежди* (множина) «облачення», стсл. *одежда*; псл. **odedja*, префіксальне утворення від давньої редульованої основи **ded-*, пов'язаної з коренем **dē*, що виступає в псл. *dēti*, рос. *деть*, укр. *dimu* [18 (4: 158)].

Інша лексема [дяга] «щось велике, важке, роздуте» за первісну мотиваційну основу має семантику «ремін», білор. *дзяга* «пасок», пол. [dziaha] «ремін, очкур», слн. *dęga* «ремін від ярма або ремін для перенесення важких речей»; псл. **dęg-*, пов'язане чергуванням голо-сних з **dōg-*, пов'язаним з укр. «дужий», «недуга»; споріднене з лтс. *dėnks* «сильний, міцний» [18 (2: 152)].

Проте найбільш вірогідним видається зв'язок зі сло-

вом [дяг] «смужка лика», оскільки лико здавна використовували як матеріал для виготовлення постолів і личаків, який заготовляли з кори молодих лип. Робимо припущення про їх відмінну архетипну природу, пов'язану з магічними уявленнями язичників про одяг в англійській мові (за М. Маковським) [17: 92–94], а також первісним використанням природних матеріалів для виготовлення одягу (шкіра тварин, кора дерев) – в українській [18 (2: 152)].

Мотивація національно-культурної семантики варіантних номінативних одиниць на позначення одягу виявляється через процеси метонімічного і метафоричного перенесення. *Метонімію* розглядають як засіб, при якому назва однієї реалії використовується на позначення іншої, з якою вона пов'язана асоціативно чи за суміжністю: англ. *mackintosh* (від прізвища *Charles Mackintosh* – шотландський хімік, який винайшов прогумовану тканину) «непромокальне пальто, плащ» [19: 988], укр. *сан'яці* (від матеріалу виготовлення) «вид дорогих жіночих чобіт» [20 (9: 57)]. Досить широкого розповсюдження в англійській мові набув спосіб номінації з використанням відомого бренда (назви) фірми, яка виробляє той чи інший вид одягу: *reeboks* «спортивне взуття» (від *Reebok*), *plimsolls* «легке парусинове взуття на гумовій підшві» (від *Plimsoll line*), *B.V.D.'s* «чоловіча спідня білизна» (від *B.V.D.*), *London Fog* «чол. та жін. верхній одяг» (від *London Fog*), *greenders* «неформальні молодіжні черевики» (від *Greender's*).

Метафора кваліфікується як така, що має концептуальну природу і розглядається як засіб, при якому форма мовної одиниці переноситься з одного референта на інший на основі подібності при відтворенні у свідомості людини: англ. *chamber pot* [19: 242], укр. *котелок* «круглий головний убір» [20 (4: 309)].

Одяг, як правило, в обох мовах більше порівнювали з предметами неживої природи (артефакт – одяг) (48,7% англійська і 36,4% українська мова), аніж з істотами (людина – одяг) (5,1% англійська і 9,1% українська мова).

Національно-культурна семантика номінацій одягу може виявлятися і через способи словотвірної деривації. Найпродуктивнішими способами словотворення є: афіксальний (суфіксальний: *ватник*, префіксально-суфіксальний: *нарукавник*) в українській мові та композитна номінація (основоскладання: *playsuit*, *raincoat*), конверсія: *shrug*, редульовація: *flip-flops*, а також аббревіація *BVD's* – в англійській.

Для української мови характерним є використання суфіксів суб'єктивної оцінки на позначення здрібнілості і позитивної оцінки найменувань одягу (*чобітки*, *штаниці*), чого не спостерігаємо в англійській.

Зовнішній вияв мотивації номінацій одягу з національно-культурним компонентом семантики виявляється у перенесенні назв одягу на предмети інших лексичних сфер, тобто, коли назва одягу або його елемент є джерелом походження онімної лексики (антропоніми: англ. *Boot*, укр. *Кучма*, топоніми: укр. *Чобіт*), а також *апелятивної* (людина: англ. *boot* військ., жарг. «новачок, новобранець армії, рекрут» [19: 162], укр. *сіряк* «бідна людина» [20 (9: 232)]; артефакт: англ. *jacket* – пор. укр. *кожух* «технічна оболонка, накриття» [20 (4: 208)], рослинний світ: англ. *sap* «чохлак (на бруньці), суцвіття соняшника» [19: 216], укр. *пазуха* «заглибина між гілкою і стовбуром дерева»)

[20 (6: 15)] і тваринний світ: англ. *jacket* «шкіра (тварини), шкіра (змії, риби)» [19: 865] – пор. укр. *кожушок* «зовнішній покрив комахи, гусениці, а також шкіра змії») [20 (4: 208)].

Національно-культурні особливості назв одягу виявляються і у процесі фразеологізації, коли назва одягу набуває образного значення у складі фразеологічної одиниці. Спільну образну семантику мають фразеологізми на позначення: 1) людини як фізичного феномена (англ. *as tough as old boots* [41: 49], укр. *без штанів під стил бігати* [42: 200]), 2) людини як психоментального феномена (англ. *he is a button shirt* [21], укр. *не в своїй сорочці* [22: 341]), 3) емоційного стану (англ. *keep on your shirt on* [21: 376], укр. *трусити штаньми* [22]), 4) її характеру (англ. *lick someone's boots* [21: 49], укр. *лизати чоботи* [22, 195]), 5) стосунків між людьми (англ. *set your cap at someone* [21: 63], укр. *перебити через полу руку* [22: 138]), 6) матеріального стану людини (англ. *tighten the belt* [21: 36], укр. *затягнути пасок*) [22: 142].

Відмінним є компонентний склад фразеологізмів обох мов, зумовлений різними джерелами зовнішньої мотивації номінацій одягу, які пов'язані з історико-суспільним життям мовного колективу, спортом в англійській мові, а також народними звичаями, віруваннями та обрядодіями – в українській.

Висновки. У процесі реконструкції мотиваційної ознаки назв одягу в англійській та українській мовах вдалося виявити ту частину значення цих одиниць, яка є національно-маркованою. Внутрішня мотивація простежується у процесах метафоризації, метонімізації та словотвірної деривації, зовнішня – в перенесенні назв одягу на предмети інших лексичних сфер, а також через процеси фразеологізації.

Перспективи подальших досліджень полягають у залученні до аналізу інших груп предметної лексики для дослідження їх національно-культурної семантики та визначення семантичної динаміки найменувань артефактів й інших об'єктів матеріальної культури.

Література:

1. Березович Е.Л. Язык и традиционная культура [монография]: Этнолингвистические исследования / Елена Львовна Березович. – М.: Индрик, 2007. – 600 с.
2. Вежицкая А. Семантические универсалии и описание языков / Анна Вежицкая. – М.: Прогресс, 1971. – 322 с.
3. Тер-Минасова С.Г. Языки и межкультурная коммуникация / С.Г. Тер-Минасова: [учебное пособие]. – М.: Слово, 2000. – 262 с.
4. Коваленко Г.М. Англійська лексика моди ХХ – ХХІ ст.: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Коваленко Галина Миколаївна. – К., 2005. – 219 с.
5. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов / С.А. Жаботинская // Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки». – 1999. – Вип. 11. – С. 12–25.
6. Кокоза Г.А. Опис одягу в дискурсивно-прагматичному аспекті: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Г.А. Кокоза. – К., 2011. – 20 с.
7. Гримашевич Г.М. Номінації одягу та взуття в середньополіському діалекті: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г.М. Гримашевич. – Донецьк, 2003. – 19 с.
8. Ермоленко Г.М. Лингвокультуремы тематической группы «одежда» (сопоставительный анализ на материале английского и русского языков): дисс. канд. филол. наук: 10.02.20 / Ермоленко Галина Михайловна. – Пятигорск, 2008. – 139 с.
9. Воробьев В.В. Лингвокультурология (теория и методы): [мо-

нография] / Владимир Васильевич Воробьев. – М.: Изд. Центр РУДН, 1997. – 331 с.

10. Галинская О.М. Лингвокультурная информация английских та українських інтертекстуальних фразеологізмів: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17 / О.М. Галинская. – К., 2012. – 19 с.
11. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
12. Добровольский Д.О. Национально-культурная специфика во фразеологии / Д.О. Добровольский // Вопросы языкознания. М.: Наука. – 1997. – № 6. – С. 37–48.
13. Кияк Т.Р. Мотивированность лексических единиц (количественные и качественные характеристики) / Тарас Романович Кияк. – Львов: Выща школа, 1988. – 161 с.
14. Будагов Р.А. Слово и его значение: [научно-популярный очерк] / Рубен Александрович Будагов. – М.: Добросвет, 2003. – 64 с.
15. Голев Н.Д. Ономазиология как наука о номинации / Н.Д. Голев // Русское слово в языке и речи: [сборник научных статей]. – Кемерово: Изд-во Кемеровского ун-та, 1977. – Вып. 2. – С. 13–23.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Online Etymology Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.etymonline.com/>
2. Маковский М. М. Историко-этимологический словарь современного английского языка. – М.: Издательский дом «Диалог», 1999. – 416 с.
3. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / [укл. О.С. Мельничук та ін.]. – К.: Наукова думка, 1982 – 2006. – Т. 1. – 1982. – 634 с.; – Т. 2. – 1985. – 573 с.; – Т. 3. – 1989. – 552 с.; – Т. 4. – 2004. – 656 с.; – Т. 5. – 2006. – 516 с.
4. Longman Dictionary of Contemporary English / [ed. D. Summers]. – L.: Pearson Education Limited, 2003. – 1950 p.
5. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: sum.in.ua
6. Chambers Dictionary of Idioms: English-Ukrainian semibilingual. – K.: Всеуито, 2002. – 475 с.
7. Фразеологічний словник української мови: у 2 кн. / [уклад. В.М. Білоноженко та ін.]. – К.: Наук. думка, 1993. – Кн. 1. – 528 с.; – Кн. 2. – С. 529–980.

Птуха В. А. Мотивационная основа номинаций одежды с национально-культурным компонентом семантики в английском и украинском языках

Аннотация. В статье рассмотрена мотивационная основа номинаций одежды с национально-культурным компонентом семантики в английском и украинском языках, реконструирована первичная мотивация номинаций одежды в двух языках, а также обнаружены их внутренние и внешние мотивационные признаки в сопоставляемых языках.

Ключевые слова: номинации одежды, внутренняя и внешняя мотивация, семантическая транспозиция, словообразовательная деривация.

Ptukha V. Motivational basis of clothes nominations with national and cultural semantic component in the English and Ukrainian languages

Summary. The article dwells upon the motivational basis of clothes nominations with national and cultural semantic component in the English and Ukrainian languages, the original motivation of clothes nominations has been reconstructed, their internal and external motivational features in both compared languages have been revealed.

Key words: clothes nominations, internal and external motivation, semantic transposition, word-forming derivation.